

MELA MUHAMMED ŞOŞİKÎ VE “TEFSİRA QURANÊ NÛRA QELBAN” ADLI KÛRTÇE TEFİRİ* Mehmet Tahir Pekim**

Öz

Hız. Ömer (r.a.) döneminde İslam dinine girmeye başlayan Kürtler, İslam medeniyetine çok önemli katkılar sağlamışlardır. Yaşadıkları coğrafyada ve diğer İslam beldelerinde kurulan medreselerde yetişmiş nice Kürt âlimleri, başta İslâmî ilimler olmak üzere farklı ilim dallarında sayısız eser yazmışlardır. Eserlerinin çoğunu ümmet dili olan Arapça, bir kısmını da diğer dillerde kaleme almışlardır. Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasından sonra gelişen yeni şartlar muvacehesinde Kürtçe eser yazmaya hız vermişlerdir. Akaid, fıkıh, hadis ve tefsir ilimleri olmak üzere birçok Kürtçe eser yazmışlardır. İlk defa Kuzey Irak'ta yazılan Kürtçe tefsirler, Kürtlerin yaşadığı diğer coğrafyalarda da telif edilmeye devam edilmiştir. Ülkemizde yazılan Kürtçe tefsir çalışmalarından biri, şark medreselerinden mezun olduktan sonra yıllarca müderrislik yapan Mela Muhammed Şoşikî (d. 1931) tarafından hazırlanan Tefsira Qur'anê Nûra Qelban adlı çalışmadır. Günümüze kadar ülkemizde yazılan en kapsamlı Kürtçe eser olan bu tefsir çalışması Kürtçe'nin Kurmançî lehçesi ve Arap alfabesiyle yazılmış, Latin alfabesi ile yayınlanmıştır. Bu makalede müellifin hayatı hakkında bazı bilgiler verilmiş akabinde ise Kürt dili açısından zengin olan bu tefsir, Kur'an ilimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kürtçe Tefsir, Kürtçe, Kurmançî, Mela Muhammed Şoşikî, Nûra Qelban.

KURDISH TAFSIR CALLED “MELA MOHAMMED SHOSHIKI AND THE TAFSIRA QUR'ANE NURA QELBAN”

Abstract

Kurdish people who wants to get Islam religion in period of Omar contribute to Islam civilization so many Kurdish scient scholars who take get education in the madrasahs installed in their region or and other Islamic regions write many works about Islamic Subjects and the others fields. They wrote their works in Arabic of the Ummah language and other languages. They wrote Kurdish works in the circumstances after the disruption of Ottoman, Empire Many Kurdish works were written in Akaid, Fiqh, Hadith and Tefsir. The works firstly written in North Iraq have been written in the other regions that Kurdish people lived. One of the Kurdish tafsir Works written in Turkey is the by Mela Mohammed Shoshiki (b. 1931) Tafsira Quran Nura Qelban. The most comprehensive work written in until today in our country was written in Kurmanji dialect and Latin alphabet. While introduced author works, this tafsir work is interpreted by Quran studies frames.

Keywords: Tafsir, Kurdish Tafsir, Kurdish, Kurmanji, Mele Muhammed Shoshiki, Nura Qelban.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ekim 2020 / 10 October 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Ekim 2020 / 22 October 2020

BAİD 12
2020

* Bu makale, “Kürtçe Tefsir ve Meâl Bağlamında Mela Muhammed Şoşikî'nin “Nura Qelban” Adlı Kürtçe Tefsir ve Meâl” başlıklı 23.07.2020 tarihinde savunulan doktora tezimizden yararlanarak hazırlanmıştır.

** Dr., DİB Midyat İlçe Müftüsü

e-mail: zilanlitahirpekim@hotmail.com - Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0003-0136-0772>

Atf/Citation: Mehmet Tahir Pekim, “Mela Muhammed Şoşikî ve “Tefsira Quranê Nûra Qelban” Adlı Kürtçe Tefsiri” *BAİD* 12 (Aralık 2020): 15 - 32

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Giriş

Kürtler, erken bir tarihte 16-19/637-640 senelerinde Hz. Ömer döneminde İslam'a girmeye başlamışlardır.¹ İslam dinine girdikleri günden itibaren İslam medeniyetine çok önemli katkılar sunmuşlardır.² Yaşadıkları şehirlerde kurulan medreseler ve diğer İslâm beldelerinde bulunan ilim merkezlerinde yetişen Kürt âlimleri, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında azımsanmayacak miktarda eserler telif etmişlerdir.³ Bu ilimlerden biri de şüphesiz tefsir ilmidir. Tarihi süreç içerisinde Kürt müfessirler tarafından tefsir ilminde önemli eserler yazılmıştır.⁴ 1900'lerin başına kadar bu tefsir çalışmalarının dili ağırlıklı olarak Arapça ve kısmen Farsça iken, bu tarihten sonra İslam âleminin parçalanması ve milliyetçilik ruhunun revaç bulması neticesinde Kürt âlimleri yeni yetişen nesillerin ihtiyaçlarına cevap verme adına diğer dillerin yanında eserlerini/tefsirlerini Kürtçe de yazmaya başlamışlardır.⁵

Medrese eğitim dilinin ve temel ders kitaplarının Arapça olmasına rağmen anlatım dilinin Kürtçe olması, Kürt âlimlerinin bir tercüme gerektirmeyen âyet ve hadisleri halka Kürtçe olarak aktarabilmeleri, vaaz ve irşad dilinin ağırlıklı olarak Kürtçe olması yıllarca Kürtçe bir tefsir ve meâl yazılmasına ihtiyaç bırakmamıştır. Ancak Osmanlı'nın son yıllarında artan milliyetçi akımların etkisiyle oluşan ortam ve yetişen yeni nesillerin dinsizliğe kayma endişesi, Kürt âlimlerini Kürtçe dini eserler yazmaya sevk etmiştir. Bu anlamda yazılan ilk eserler akaid ve tefsir kitapları olmuştur.⁶ Dolayısıyla genel olarak Kürtçe tefsir ve meâl yazma fikri, Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına yakın ortaya çıkmış, daha sonra ülkelerin siyasi ve sosyal durumuna göre gelişim göstermiştir.

Yaptığımız araştırma sunucunda elde ettiğimiz bilgilere göre yayımlanan ilk Kürtçe Kur'ân çevirisi, İngiliz müsteşrik Major E. B. Soane (1881/1923) tarafından yapılan bazı âyetlerin Kürtçe çevirisi olup 1920 tarihinde *Pêşketina*

¹ Ahmed Mirza Mirza, *İntişârü'l-İslâm fi Kürdistân*, (Irak-Erbil: Mektebetü't-Tefsir, 2016), 5; İlhan Baran, "Kürtlerin İslam'a Girişi", *Kürtler (Toplum ve Din)*, ed. Adnan Demircan vd. (İstanbul: Nida Yayınları, 2015), 2/209-210.

² Terife Ahmed Osman el-Berzencî, *İshâmatu 'ulemâi'l-Ekrâd fi binâi'l-hedâreti'l-İslâmiyye hilâle'l-karneyni's-sâb'i ve's-sâmini'l-hicriyeyn (el-Ulûmu'n-Nazariyye)*, (Lübnan-Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 49.

³ Salih Şeyho Resûl el-Hesniyânî, *'Ulemâu'l-Kurdi ve Kurdistân* (Irak-Duhok: Hawar Yayınları, 2012), 19.

⁴ Haşim Özdaş, "Kürtlerde Arapça Tefsir Çalışmaları", 3. *Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ahmet Akbaş vd. (Mardin: Kadim Akademi Yayınları, 2017), 115.

⁵ Muhammed İzdî vd. "Menâhicu tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm 'inde 'ulemâi'l-Kurd hilâle'l-karni'r-rab'i aşere li'l-hicri", *Âfâku'l-hadaretul-İslâmiyye akademitu'l-'ulûmi'l-insaniyye ve'd-dirâsâtu's-sakafiye dergisi*, 21/1 (1439/2017), 26.

⁶ Ahmed Kasım Abdurrahman Muhammed, *Cuhûdu'l-'ulemâi'l-Kurd fi't-tefsîr fi'l-asri'l-hadîs* (Irak-Erbil: Daru'l-Facr, 2016), 265-266.

Süleymanî dergisinde yayımlanmıştır.⁷ Kürt âlimleri tarafından yapılan ilk tam Kürtçe meâl çalışması ise Kamran Ali Bedirhan'ın (1895/1978) *Ji Tefsira Qur'anê/Kur'ân Tefsirinden* adlı meâl çalışmasıdır. İlk tam Kürtçe Kur'ân tefsiri ise Mela Hüseyin Şeyh Sadî'nin (1883/1983) 1930 senesinde beş cilt olarak hazırlanan *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an/ İnsan Hayatı ve Kur'ân Tefsiri* adlı tefsir çalışmasıdır.⁸ Türkiye'de Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarına Kuzey Irak ve İran'dan çok sonra 1980'lerde başlanmış olursa da bu çalışmaların sayısı günümüzde yirmiye ulaşmış bulunmaktadır. Ülkemizde yapılan bu çalışmalardan biri, Mela Muhammed Şoşikî tarafından yazılan *Tefsira Qur'anê Nûra Qelban* adlı meâl ve tefsir çalışmasıdır. Günümüze kadar ülkemizde Kürtçe yazılmış en hacimli Kürtçe tefsir ve meâl çalışması olan bu eser, 6 ciltten ve yaklaşık 4000 sayfadan oluşmaktadır.

1. Mela Muhammed Şoşikî ve “Tefsira Qur'anê Nûra Qelban” Adlı Kürtçe Tefsiri

Mela Muhammed Şoşikî, 20. yüzyılda ülkemizde yetişmiş önemli bir Kürt âlimidir. 1931'lerde dünyaya gelen Şoşikî, günümüze kadar varlığını sürdüren şark medreselerinde iyi bir dinî eğitim aldıktan sonra yıllarca bu medreselerde müderrislik yapmıştır. Altmış yaşına kadar öğrenci yetiştirme dışında başka işlere vakit ayıramamış, herhangi bir eser yazmaya zaman bulamamıştır. 1991 senesinden sonra Bursa'ya yerleşen Şoşikî, bu tarihten sonra bütün zamanını eser yazmaya ayırmıştır. İlk yazdığı eser altı cilt olarak basılan *Tefsira Qur'anê Nurâ Qelban* adlı çalışmasıdır. Bu makalede Mela Muhammed Şoşikî ve bu Kürtçe tefsiri iki ana başlık altında değerlendirilecektir.

1.1.Mela Muhammed Şoşikî

1.1.1. Hayatı

Mela Muhammed Şoşikî, aslen Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Ekmekçi (Binêrve) köyündendir. İsmi, kimlikte “Mehmet Edebalı” olarak yazılmıştır. Babası Mela Muhammed, annesi Fatıma Hanımdır. Babasının 1930'ların başında siyasi-sosyal sebeplerden dolayı Zaho'ya göç etmesi nedeniyle 1931 senesinde Irak'ın Zaho kasabasında dünyaya gelmiştir. Üç yaşında ailesiyle birlikte tekrar kendi köyüne döndükten kısa bir zaman sonra yedi yaşında iken annesi vefat etmiştir. Yetim kalan Şoşikî, göçün etkisiyle fakirleşen bir evde büyümüştür. Başta fakirlik olmak üzere bazı sebeplerden ötürü ailesi, Siirt'in Tillo ilçesine bağlı Fersaf

⁷ Muhammed Zeki Beg, *Hülâsetu târîhu'l-Kürdi ve'l-Kûrdîstân*, çev. Muhammed Ali Avni (Mısır-Kahire: 1936), 291.

⁸ Haşim Özdaş, *Kürtçe Meallerde Tercüme Sorunu Meala Firûz Şerha Qur'ana Pîroz Örneği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 21-46; Haşim Özdaş, “Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmanci Örneği)”, *e-Sarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (Nisan 2016), 343-344.

(Dereyamaç) köyüne bazı akrabalarının yanına taşınmıştır. İlk dinî eğitimini burada Şeyh Seyfeddin'den aldıktan sonra medrese eğitimine, Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı Kadiya köyünde Mela Hasip Hoca'nın yanında başlamıştır. Siirt bölgesinde birkaç medresede eğitime devam ettiği sırada, ailesi Muş'a yerleşmiştir. Taşındıktan sonra Muş merkez, Hasköy ve Bulanık ilçelerinde medrese eğitimine devam etmiştir. Hocası Şeyh Takyeddin'in tavsiye üzerine Van Erciş'e yakın Gelut köyünde bulunan Mela Abdülkerim'in yanında eğitimine devam eden Şoşikî, hocası Mela Abdülkerim'in 1953 tarihinde vefatı üzerine geri kalan eğitimini aslen Azerî olan Mela Nadir Azîzî'nin yanında tamamlayarak ilmi icazetini almıştır.⁹

İlmi icazetini aldıktan sonra, Ağrı'nın Hamur ilçesine bağlı Şoşik köyündeki açtığı medresede öğrenci yetiştirmiş ve burada eğittiği birçok öğrenciye icazet vermiştir. Yaklaşık otuz sene Ağrı'nın Şoşik köyünde müderrislik yapmış, burada kaldığı uzun süre sebebiyle 'Şoşikî' nisbesini almıştır. 12 Eylül ihtilalinden sonra medreseler üzerindeki baskılar artınca Mela Muhammed, medresesini kapatmak zorunda kalmıştır. Resmî bir görevi olmayan Şoşikî, 1987 senesinde bazı akrabalarının yanına Adana'ya yerleşmiş, burada bir süre ticaretle meşgul olduktan sonra 1991 senesinde Bursa iline göçerek orada ikamet etmeye başlamıştır. Bursa'ya yerleştikten sonra bütün vaktini okumaya, eser yazmaya ayırmıştır. Altmış yaşından sonra bütün ilmî teliflerini burada yapmıştır. 24.04.2017 tarihinde ziyaret ettiğimiz Mela Muhammed, hala Bursa'da yaşamaktadır. (K1, Kişisel Görüşme, 24 Nisan 2017) Allah kendisine sağlıklı ve uzun ömür versin.

1.1.2. Eserleri

Mela Muhammed Şoşikî, anadili Kürtçe yanında Farsça, Türkçe ve Arapça dillerini bilmektedir. Yıllarca medreselerde Arapça dersleri okutmuştur. 1991 senesinde Bursa'ya yerleşinceye kadar telife zaman ayıramadığını ifade etmektedir. Ancak Bursa'ya yerleştikten sonra bütün zamanını eser yazmaya ayırmıştır. Yazdığı eserlerin bir kısmı basılmış, bir kısmı ise henüz basılmamıştır. Kendisinden aldığımız bilgilere göre eserleri şunlardır:

1. *Tefsira Qur'anê Nûra Qelban*. Tefsir, Latin alfabesiyle Nûbihar Yayınevi tarafından farklı tarihlerde (1. cilt 2010, 2. cilt 2011, 3. cilt 2011, 4. cilt 2012, 5. cilt 2013, 6. cilt 2014) yayımlanmıştır.

⁹ Mela Muhammed Şoşikî, *Tefsira Qur'anê Nûra Qelban* (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2010-2014), 6/848-851. Mela Muhammed Şoşikî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Yavaş, *Kurmanci Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22-26.

2. *Nasihatname*. Osmanlıca yazdığı bu eser, sonradan yeni Türkçe ile yeniden yazılarak 2012 tarihinde Kent Işıkları Yayınları tarafından basılmıştır.

3. *Xutben Zelal bo Muslumanî Delal/Güzel Müslümanlar için Berrak Hutbeler*. Kürtçe yazılan bu eser, hicri aylara göre her hafta ve önemli dini günler için birer hutbe olmak üzere toplam 63 tane Kürtçe cuma hutbesinden oluşmaktadır. Eser, Nûbihar Yayınları tarafından 2016 senesinde basılmıştır.

4. *Pirhevoka Heft Per/Yedi Ayaklı Örümcek*. Peygamber Efendimizin hayatını konu alan bir siyer çalışmasıdır. Hicret esnasında Sevr mağarasını saran örümceğe işâreten kitabına bu ismi vermiştir. Eser, tamamlanmış olup henüz basılmamıştır.

5. *Mijarên Bijer/Seçme Meseleler*. Yazdığı Kürtçe şiirlerini bu eserde toplamış ancak henüz yayınlamamıştır.

6. *Çar Derya/Dört Deniz*. Dört konuyu içermektedir. 1. Allah'a imanın delilleri. 2. Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunun ispatı. 3. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı. 4. Genel anlamda İslâm'ı ele almaktadır. Eser, 2018 senesinde 744 sayfa olarak Nûbihar Yayınları tarafından Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Arap alfabesi ile basılmıştır.

7. *Stıla Çar Çembil/Dört Kulplu Kazan*. Eser Peygamber Efendimiz ve dört halifenin hayatını konu edinmektedir. İçeriğine uygun bir isim olarak Peygamber Efendimiz esas, dört halife ise ona bağlı birer parça olarak ifade edilmektedir. Eser, henüz basılmamıştır.

2. Tefsira Qur'anê Nûra Qelban Adlı Kürtçe Tefsir

Mela Muhammed Şoşikî'nin ilk ve en önemli eseri Kürtçe yazdığı *Tefsira Quranê Nûrâ Qelbân/Kalplerin Nuru, Kur'ân Tefsiri* adlı Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasıdır. 1991 senesinde başladığı bu çalışmasını altı sene sonra 1997 senesinde tamamlamıştır. Ancak bu çalışma, maddi imkânsızlıklar ve o dönemde Kürtçe bir eser yayınlamanın önündeki zorluklar nedeniyle ancak 2010 senesinde basılmaya başlanmıştır. Müellif yaşadığı bu süreci şöyle ifade etmektedir:

Gece gündüz durmadan tefsirimi yazdım. Kürtçe bir tefsir yazdığımı en yakınımdakilere bile söylemedim. Nihayet altı yılda tamamladım. Ancak çalışmamı nasıl ve hangi matbaada basacağımı bilmiyordum. Kürt dili yasaktı. Bir ara Şam'a gidip orada basmayı düşündüm. Sonra Türkiye'de farklı bir anlayış iktidara geldi. Devlet tarafından Kürtçe yayın yapan bir televizyon açıldı. Bu arada o dönem Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olan Mehmet Görmez'in bir haberde "Kürtçe bir tefsir olsaydı inceleyseydik" dediğini gördüm. Bu ortamdan istifâde ederek Kürtçe eserleri basan Nûbihar Yayınlarıyla görüştim. Arap

harfleriyle yazdığım çalışmamı yayınevî, Latin harflerle tekrar yazarak 2010 senesinde 1. cildini bastı ve böylece farklı tarihlerde peyderpey altı cilt olarak 2014 senesinde tamamı basıldı. (K1, Kişisel Görüşme, 24 Nisan 2017)

Bu tefsir çalışması, Fatıha sûresi'nden başlayıp Nâs sûresine kadar Kur'ân'ın hepsini mushaf tertibine göre tefsir etmektedir. Müfessirin tefsir şekli şöyledir: Önce bölümlere ayırdığı bir âyet grubunu bir başlık altında toplayıp Kürtçe meâllerini vermekte, sonra tefsir kısmına geçerek âyetleri teker teker tefsir etmektedir. Bu çalışmanın adı her ne kadar 'tefsir' olsa da bu çalışma sadece bir tefsir çalışması değildir. Çünkü tefsirin yanında tam bir meâl çalışması da mevcuttur. Kim bilir ileride meâl kısmı ayrı basılıp bu şekilde de istifadeye sunulabilir. Bu çalışma, Tefsir müdevvenâtımızda Elmalılı (öl. 1878/1942) ve Mevdudî'nin (öl. 1903/1979) tefsir çalışmalarına benzemektedir.

Şoşikî, çalışmasını Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Arapça harflerle yazmıştır. El yazması dokuz büyük cilt olarak müfessirin elinde bulunmaktadır. (K1, Kişisel Görüşme, 24 Nisan 2017)¹⁰ Ancak çevresindeki bazı kişilerin daha geniş okur kitlesine ulaşabileceği tavsiyesi üzerine, basılmadan önce Latinize edilmiş haliyle altı cilt olarak bir defada değil, cilt cilt olarak farklı tarihlerde toplam dört yılda yayımı tamamlanmıştır. Tefsir, takım ve tek ciltler şeklinde de satılmakta olup ikinci baskısı henüz yapılmamıştır.

Muhammed Şoşikî, bir tefsir ve özellikle Kürtçe bir tefsir yazmak için iki nedeninin olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, Rahman ve Rahim olan Allah'ın af ve mağfiretini umarak bu çalışmanın kendisi için bir kurtuluş vesilesi olması, amel terazisinde bir ağırlık oluşturmasıdır. İkincisi ise, İslam dininin şiârları ve mukaddesâtlarını açıklayan Kürtçe eserlerin yeterli olmamasıdır. Bu anlamda şu tespitlerde bulunmaktadır:

Kürtçe İslami eserlerin azlığı çok büyük bir eksikliktir. Çünkü Kürtler, Müslüman oldukları günden beri İslam dininin hakikat nuru, kalplerinin derinliklerine nüfuz, sosyal ve kültürel hayatlarına sirayet etmiştir. Diğer bir husus ise Kürtler arasında, ister felsefe ve akli bilimlerde ister nakli ve İslami ilimlerde olsun önemli Kürt âlimleri hep olagelmiştir. Ancak maalesef yakın bir döneme kadar Şeyh Ahmedi Hanî, Mela Halil Siirdî ve Mela Hüseyin Ertuşî gibi bazı âlimler hariç Kürt âlimlerinden Kürt evlatlarına kendi dilleri ile pek bir şeyler yazmamışlar. Onlara Kürt dilinde bir çığır açacak bir kapı aralamamışlar. Yazılan birkaç eser de ölmeyecek bir azık olup derde deva, sadra şifa olacak türden değildir. Her şeye rağmen Allah onlardan razı olsun diyoruz. Ancak günümüzde bu gerçeği

¹⁰ Ayrıca bu durum tefsirin 2. cildinden de anlaşılabilir. Çünkü burada A'raf sûresinin sonunda 3. cildi bitirdiğini belirtmektedir. Oysa elimizdeki tefsirde A'raf sûresi, 2. cildin ortasındadır. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/489.

*kavramış, Kürtçe eser yazan âlimlerimizin çoğaldığını belirtmekte yarar vardır. Bütün bu nedenlerden dolayı bir Kürtçe tefsir yazmak istedim.*¹¹

Mela Muhammed'in tefsir çalışmasına baktığımızda şu hususlar göze çarpmaktadır: Çalışmasını, mushaf tertibini esas alarak yapmıştır. Başlarken sûre hakkında Mekkî veya Medenî olduğu, kaç âyet olduğu, varsa fazileti hakkındaki rivâyetler ve kısaca sûrede geçen konuları özetleyen bilgiler verilmiştir. Sonra Kur'ân metnini bölümlere ayırarak tefsir etmiştir. Bölüm oluşturma bazen tek bir âyet ile olurken, bazen birkaç âyet ile olabilmektedir. Her bölüm için mutlaka bir başlık kullanmıştır. Başlıklar, ele aldığı âyetlerin içeriğiyle ilgilidir. Başlıktan sonra ele aldığı âyetlerin Arapça metnini, hemen peşinden Kürtçe meâlini vermektedir. Sonra esbâbu'n-nüzûl, âyetlerin birbiriyle münâsebeti gibi bilgileri zikretmektedir. Daha sonra meâlini verdiği âyetlerin geniş bir tefsirini yapmaktadır.¹² Son olarak tefsiri bitirirken veya bazen tefsir arasında ek başlıklar açmaktadır. Bu başlıklar; "Önemli İkaz", "Önemli Nokta", "Önemli Husus", "Önemli Bilgi", "Önemli Mesele", "Önemli Hatırlatma", "Önemli Nasihat", "Önemli İzah", "Kur'ân Fıkından", "Âyetlerden Çıkarılacak Hususlar", "Âyetlerden Çıkarılacak Hükümler"¹³ vb. şekilde açılan başlıklar olmaktadır. Şoşikî, bu başlıklar altında tefsirine zenginlik katacak bilgiler vermektedir.

2.1. Nura Qelban Tefsirinde Kur'ân İlimleri

Muhammed Şoşikî, tefsirinin önsözünde Kur'ân ilimleri konularına bir nebze değinmiştir. Burada Kur'ân'ın Allah kelâmı olması açısından tarifi,¹⁴ isimleri,¹⁵ nüzûlü, Mekkî ve Medenî taksimi,¹⁶ sûrelerin içerdiği konular bakımından taksimi, cem'u'l-Kur'ân ve Kur'ân'ın Arapça olması gibi ulûmu'l-Kur'ân kapsamında değerlendireceğimiz konuları kısa kısa altı sayfada ele almıştır.¹⁷ Sadece cem'u'l-Kur'ân konusuna daha detaylı bilgilere yer vermiştir.¹⁸ Şoşikî, Kur'ân lafzının başka bir dile tercüme edilebilirliğinin imkânı üzerinde durmuş ve lafzî olarak yapılacak tercümenin hangi dil ile yapılacak olursa olsun 'Kur'ân'

¹¹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/10-13.

¹² Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/27, 26, 35, 47.

¹³ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/25, 36, 39, 44, 49, 52, 63.

¹⁴ Şoşikî'nin yaptığı Kur'ân tanımı şöyledir: "Kur'ân, insanların benzerini getirmekten aciz olduğu, mushaflarda toplanan, Fatıha sûresi ile başlayıp Nas sûresi ile biten, okunmasıyla ibadet yapılan, tevâtür yoluyla bize ulaşan ve Hz. Peygambere Arapça inen Allah kelâmıdır." bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/6.

¹⁵ Burada Kur'ân'ın *el-Kitâb*, *el-Mushaf*, *en-Nur* ve *el-Furkan* isimleri zikredilmiştir. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/6.

¹⁶ Burada Şoşikî, Mekkî-Medenî kavramlarını alışıldığından farklı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Çünkü Şoşikî, Mekkî-Medenî sûre ve âyetler yerine *Qur'ana Mekke/Mekke Kur'ân'ı*, *Qur'ana Medine/Medine Kur'ân'ı* ifadelerini kullanmaktadır. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/6.

¹⁷ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/5-10.

¹⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/7-9.

olarak nitelendirilmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Çünkü her dilin kendine göre özellikleri vardır. Bu anlamda Kur’ân’ın indiği dil olan Arapça’nın belâgat açısından dil özellikleri diğer dillere tam anlamıyla çevrilemez. Ancak Kur’ân’ın anlamını diğer dillere meâl ve tefsir yoluyla aktarmak mümkündür. Çünkü Allah bu mesajını sadece Araplara değil, tüm insanlara göndermiştir.¹⁹

2.2. Nura Qelban Tefsirinde Fıkhi Tefsir

Şoşikî, Kürtlerin kahir ekseriyeti²⁰ gibi Şafiî mezhebine mensup bir âlimdir. Şoşikî, fikhî tefsir kapsamında ahkâm âyetlerinin tefsiri sadedinde fikhin ana konuları olan ibâdât, muâmelât ve ukûbât altında fıkıh kitaplarında işlenen birçok fikhî konu hakkında, çoğunlukla tefsir kaynaklarından alınan bilgiler olmak üzere tefsirinde, önemli miktarda fikhî bilgilere yer vermiştir. Ancak verdiği fikhî bilgilerin hepsi nakillerden ibaret olup kendisinin yaptığı özgün bir fikhî değerlendirmeye rastlanmamıştır. Şoşikî, Fikhî bilgileri verirken genellikle kaynak belirtmeden farklı görüşleri serdedir. Mezhep ihtilaflarını çoğu zaman detaylı verir. Dolayısıyla Şoşikî, tefsirinde verdiği fikhî bilgileri bir mezheple sınırlandırmadan konuları ele almaktadır. Bu yönüyle diğer birçok Kürtçe tefsirden farklılık arz ederken yetiştiği medrese geleneğinden de ayrılmıştır. Besmelenin Fâtiha’dan bir âyet olup olmadığı,²¹ namazda Fâtiha sûresinin okunmasının hükmü²² ve Kur’ân’ın para karşılığında okunmasından²³ soğan ve sarımsağın²⁴ yenilmesinin hükümlerine varıncaya kadar birçok konuyu “Ji Fiqha ayeti/ayetten çıkarılacak fikhî hükümler” gibi başlıklar altında ele almıştır. Ele aldığı bu konular yukarıda saydığımız fikhin kadim temel konularından olduğu gibi bazen güncel fıkıh konuları addedebileceğimiz Arapça dışında başka dilde ibadet,²⁵ müzik yapmanın ve dinlemenin hükmü²⁶ ve tüp bebek²⁷ gibi konular da olabilmektedir. Fıkıh kaynağı olarak Sûriyeli Şafiî fakîhi Vehbe ez-Zuhaylî (1932/2015)’nin *Tefsiru’l-Munîr* adlı tefsiri en çok başvurduğu kaynaktır. Bazen ahkâm içeren bir âyetin tefsiri çerçevesinde bu çalışmadan sayfalarca fikhî bilgileri nakletmiştir.²⁸ Ancak yaptığı nakillere bakıldığında okuyucuya tefsir arasında iyi bir fıkıh bilgisi verdiği görülmektedir.

¹⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/10.

²⁰ Tahsin İbrahim Doskî, “Mezhebu’l-îmâmî’ş-Şâfiî ve’l-Kurd”, “İmâm Şafiî Mezhebî ve Kürtler”, çev. Hidayet Zertürk, *Gelenekselci ve Modernist Paradigma Kısacasında İmam Şâfiî*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Özağaç (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 610-613.

²¹ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/16.

²² Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/25.

²³ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/71.

²⁴ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/87.

²⁵ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/26.

²⁶ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 5/51.

²⁷ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 2/321-324; 6/643.

²⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/214-219.

2.3. Nura Qelban Tefsirinde Bilimsel Tefsir

Muhammed Şoşikî, medrese dışında herhangi bir okul okumamış biri olarak pozitif bilimler ve bu bilimlerin ortaya koyduğu bilimsel gelişmelerden çok haberdar olan biri değildir. Dolayısıyla tefsirinde âyetleri yorumlama sadedinde bilimsel verilere çok yer vermemiştir. Ancak son yüzyılda İslâm âleminde yazılan ve özellikle Arap âleminde yazılan bilimsel tefsire dair çağdaş çalışmalardan yola çıkarak tefsirinde az da olsa bilimsel değerlendirmelere yer vermiştir. Ancak Şoşikî, tefsirinde kullandığı bu bilimsel verileri, âyetin vazgeçilmez ve tek doğru anlamı olarak sunmamıştır. Çünkü Şoşikî, Kur'ân ile sabit bilimsel verilerin birbiriyle çelişmeyeceğini, çelişkinin söz konusu olduğu yerde ise bilimsel bilginin yanlışlığını peşinen kabul etmektedir.²⁹ Dünyanın yuvarlak olmasının gece ve gündüzün oluşmasındaki etkisi,³⁰ gezegenler ve yıldızlar arası mesafenin ayrıntılı verilmesi,³¹ yağmurun oluşması ve bulutların yağmur yağdırmasının bilimsel açıklaması, meteorolojik tahminlerin gaybı bilme anlamına gelmediği,³² şimşek çakmasının bilimsel gerekçesi,³³ yukarıya çıkıldıkça oksijenin azalması,³⁴ burçların sayısı ve merhaleleri³⁵ konularında bilimsel verileri kullanmıştır.

2.4. Nura Qelban Tefsirinde Arap Dili İlimleri

Şoşikî, ağırlıklı olarak Arap dili ilimlerinin okutulduğu medreselerden icazet almış bir hocadır. Öğrendiği bu ilimleri, uzun yıllar medreselerde ders okutan biri olarak Arap diline vâkıftır. Aynı zamanda Şoşikî, Arapçayı iyi derecede bilmeyi Kur'ân'ı tefsir etmenin temel şartı olarak kabul etmektedir. (K1, Kişisel Görüşme, 24 Nisan 2017) Bilindiği üzere Kur'ân'ın Arapça olması hasebiyle her tefsir, Arap dili merkezli oluşmuş ilimlerden yola çıkarak dil merkezli bilgilere yer vermek zorundadır.³⁶ Şoşikî, tefsir çalışmasında dil merkezli tefsir kapsamında değerlendirebileceğimiz bazı bilgilere yer vermiştir. Ancak tefsirinin hacmine baktığımızda filolojik değerlendirmelerin çok az olduğu gözlenmiştir. Şoşikî'nin Arap dili ilimlerine başvurma nedeni, bazen bir âyetin dil noktasından farklı anlaşılabilmesi olurken bazen de bir âyetin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak bilgiler vermek şeklinde olmaktadır. Verdiği örneklerin çoğu, Nahiv

²⁹ Şoşikî, Tefsirinin bir yerinde bilimsel gelişmeleri değerlendirirken şöyle demektedir: *Bilimsel veriler, yakînî bilgi ifade etmezler. Nazarî bilgiler oldukları için bazen birbiriyle çelişmektedirler. Yenileri, eskileri çürütmekteler. Bilimsel meseleler bir asırda kesinlik kazanmazlar. Şayet bir gün bilim adamları bu nazariyeleri harmanlayıp aralarından kesin bilgi olan verileri ortaya koyarlarsa Kur'ân'ın dediği noktaya gelecekler."*

³⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/226-361.

³¹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 6/294.

³² Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/365; 5/75.

³³ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 3/ 275.

³⁴ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/256.

³⁵ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 4/393.

³⁶ Mustafa Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 1/324.

ve Belâgat ilimleri kapsamında verilen örnekler olup birkaç örnek de sarf ilminden verilmiştir. Nadir olarak da kelimelerin sözlükteki farklı anlamlarına değinmiştir. Bunlar dışında dil merkezli tefsir kapsamında âyetler ve sûreler arasında tematik münasebete ve çok az da olsa kırâat³⁷ farklılıklarına yer vermiştir.

2.5. Nura Qelban Tefsirinde Esbâbu’n-Nüzûl

Şoşikî, tefsirinin başında sebab-i nüzûl’ün âyetlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için çok önemli olduğunu, sebab-i nüzûl olmadan birçok âyetin anlaşılmayacağı, ahkâmın makâsîd ve illetlerinin bilinmeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Şoşikî, bir müfessirin sebab-i nüzûl olmadan tefsir yapamayacağını usûl olarak kabul etmektedir.³⁸ Tespit ettiğimiz kadarıyla Şoşikî, âyetlerin illet ve makâsîdinin daha iyi anlaşılması için tefsirinde, esbâbu’n-nüzûl çerçevesinde üç yüz doksan altı (396) tane sebab-i nüzûl rivâyetine yer vermiştir. Bu rivâyetlerin bir kısmı, hadis kaynaklarından alınmış olsa da çoğunluğu İbn Ebî Hâtim, Taberî, İbn-i Kesîr ve Kurtûbî’nin tefsirlerinden nakledilmiştir. Esbâbu’n-nüzûl’e dair yer verdiği bu rivâyetlerin bir kısmı, açıkça sebab-i nüzûl olmasa bile âyetlerin daha iyi anlaşılması kapsamında değerli bilgiler içermektedir. Ancak Şoşikî, esbâbu’n-nüzûl hususunda çoğunluğun kabul ettiği “Esbâbu’n-nüzûlde geçerli olan sebebin husûsîliği değil hükmün umûmîliğidir” kaidelerini esas almıştır.³⁹ Böylece Şoşikî Kur’ân’ın evrensel bir kitap olduğu kabulünden yola çıkarak âyetlerin tarihsel arka planının bilinmesinin faydalı olacağını kabul etmekle birlikte asıl olanın ise ilâhî hitabın herkesi kapsamasıdır.⁴⁰

2.6. Nura Qelban Tefsirinde Muhkem-Müteşâbih

Şoşikî, Ali İmran sûresinin 7. âyetinin tefsiri kapsamında “Di Qur’ane de ayetên muhkem û müteşâbih/ Kur’ân’da Muhkem ve Müteşâbih Âyetler” başlığı altında muhkem-müteşâbih terimlerine değinmiştir.⁴¹ Şoşikî, müteşâbihâtta kabul edilen mukâta’a harflerini selef âlimlerinin metoduna uyarak te’vil etmemiştir. Sadece Bakara⁴² ve A’râf⁴³ sûrelerinin başında bulunan harflere dair yapılan bazı yorumları zikretmiştir. Allah’ın zât ve sıfatlarıyla ilgili müteşâbihleri, çoğunlukla

³⁷ Farklı Kırâatlerin geçtiği yerler için bk. Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/21, 132 486; 2/217-218, 345; 3/205, 4/139.

³⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/7.

³⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/255; 4/585; 5/310.

⁴⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/139.

⁴¹ Şoşikî, Muhkem kavramını “lafzın anlama delaleti başka bir delile ihtiyaç duyurmayacak kadar apaçık olan âyetler” şeklinde, müteşâbih kavramını ise “lafzın anlama delaleti açık olmayan, anlaşılması için başka bir delile ihtiyaç duyulan âyetlerdir” şeklinde açıklamıştır. Muhkem âyetler için Allah’ın birliğini ifade eden âyetleri, müteşâbih âyetler için ise Hz. İsa (a.s.)’nin doğumunu ifade eden âyetleri örnek vermiştir. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/363-367.

⁴² Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/30.

⁴³ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 2/303.

halef âlimlerin metoduna uyarak te'vil etmiştir.⁴⁴ Ahiret ahvalıyla ilgili müteşâbihleri ise çoğunlukla yorumlamadan konu hakkında vârid olan hadis rivâyetlerini zikretmekle yetinmiştir. Şoşikî, Müteşâbihi te'vil etme noktasında tek bir metot yerine yeri geldiğinde selef metoduna uyarak te'vil yoluna gitmezken, bazen de zahiri itibari ile Allah'a uygun olmayan bir sıfat bildiren âyetleri de halef metoduna uyarak te'vil yoluna gitmiştir. Bu te'villerini genelde kaynak belirtmeden tefsirlerden almıştır.

2.7. Nura Qelban Tefsirinde İsrâiliyât

İsrâiliyât kapsamında Şoşikî'nin tefsirine bakıldığında, tefsirinde bir kısım isrâiliyât addedilen bilgilere yer verse de genel olarak isrâiliyâta karşı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Ancak verdiği bu bilgiler, âyetin tek doğru anlamı şeklinde değil de Kur'ân kıssalarında mübhem bırakılan boşlukları doldurmak içindir. Diğer bir ifade ile Şoşikî, temel olarak isrâiliyâta mesafeli olsa da tefsirinde azımsanmayacak kadar isrâilî bilgilere yer vermektedir. Bu bilgilerin bir kısmını eleştiriye tâbî tutsa⁴⁶ da bir kısmını olduğu gibi zikretmektedir. Ancak isrâiliyâtın sağlıklı bir bilgi kaynağı olmadığını söyleyen Şoşikî, tefsirinde pratikte bize bir fayda sağlamayacak, çok ayrıntı olarak görülecek isrâilî bilgileri vermeden de geçememiştir. Örneğin; Hz İsmâil'in yerine kesilen koçun Hâbil'in kurbanı olduğu,⁴⁷ Hz. Musâ'nın Tûr dağında Allah ile Zilhicce ayının 10'u olan kurban bayramı günü konuştuğu,⁴⁸ Hz. Musâ ve Hızır kıssasında geçen Melik'in isminin Halel b. Yedey, duvarın altındaki hazinenin yetimlere 7. babadan kaldığı⁴⁹ ve Hz. Eyyûb (a.s.)'ün eşinin adı Rahmet bint. Efraşim bint. Yusuf olduğu⁵⁰ gibi bilgilere yer vermektedir.

2.8. Nura Qelban Tefsirinde Rivâyet-Dirâyet

Bilindiği üzere tefsirler rivâyet ve dirâyet şeklinde iki ana kısma ayrılmaktadır. Hiçbir tefsir salt rivâyet veya salt dirâyet değildir. Tefsirleri bu ayrıma tâbî tutmak, beraberinde zihinlerin parçalanması, tefsirlere ve tefsir tarihine bütüncül bir bakışı engelleme gibi bazı sorunları meydana getirirse de öteden beri bu ayrım vardır.⁵¹ Şoşikî'nin tefsiri, rivâyet-dirâyet açısından zengin örnekler

⁴⁴ Örneğin; En'âm sûresi 18. âyette geçen ve Allah'a mekân izafe eden fevkiyet, Fetih sûresinin 10. âyetinde geçen ve Allah'a cisim izafe eden el, halef metoduna uygun olarak güç ve kudret ile tevil edilmiştir. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/151; 6/190.

⁴⁵ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/404.

⁴⁶ Eleştirdiği İsrâilî bilgilerin başında Hz. Dâvud (a.s.) ve Hz. Süleymân (a.s.) ile ilgili kıssalardır. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 5/386; 4/509-510; 5/203; 5/399; 5/400-403.

⁴⁷ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/45.

⁴⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/424.

⁴⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 3/ 623.

⁵⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 5/408.

⁵¹ Abdullah Aygün, "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (Nisan 2015), 146.

barındırmaktadır. Rivâyet kapsamında tefsirinde 2000’in üzerinde nakle yer vermiştir. Bunlardan 1106 tanesi merfû’ hadisten oluşmaktadır. Diğer rivâyetler ise sahabe ve tabiîn sözlerinden oluşmaktadır. Şoşikî, rivâyetlerin büyük kısmını senetsiz şekilde rivâyetin ilk râvîsi veya hadis kitap yazarlarının ismini vererek nakletmektedir. Bazen de ikisini birden vermektedir. Hadisleri verirken bâb ve hadis numaralarını vermemektedir. Çok nadir de olsa dipnot kullanmıştır.⁵²

Şoşikî’nin, tefsirinde yer verdiği bu rivâyetlerin büyük kısmı, ahkâm âyetlerinin tefsiri, bir kısmı esbâbu’n-nüzûl ve çok az bir kısmı da sûrelerin fazileti kapsamında naklettiği rivâyetlerdir. Şoşikî’nin tefsiri, âyetleri âyet ile tefsir etme, âyetler arasında anlam bağlantısı kurma ve bir konu hakkında diğer âyetleri bir arada değerlendirme açısından oldukça zengindir. Ancak Şoşikî, âyetleri çoğunlukla doğrudan tefsir için değil, verdiği anlamı teyit etmek için zikretmektedir. Sahâbe tefsiri örneklerinin çoğu, İbn Abbas (öl. 68/687-88), dörd halife, İbn Mes’ûd (öl. 32/652-53), Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692) ve Hz. Âişe’den (öl. 58/678) yapılan nakillerden oluşmaktadır. Tabiîn tefsiri örneklerinin çoğu ise, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Saîd b. Müseyyib (öl. 94/713), Mucâhid (öl. 103/721), Dahhâk (öl. 105/723), İkrîme (öl. 105/723), Hasan-i Basrî (öl. 110/728) ve Katâde (öl. 117/735)’den yapılan tefsir rivâyetlerinden oluşmaktadır.

2.9. Nura Qelban Tefsirinde İctimâî Tefsir ve Çağdaş Meseleler

Şoşikî, ictimâî tefsir kapsamında tefsirinde Müslümanların sosyal gündemini meşgul eden çağdaş problemlere yer vermiştir. Şoşikî, Müslümanların geri kalmışlıklarını, perişanlıklarını derinden hissetmiştir. Öyle ki tefsirinin bir yerinde Müslümanların günümüzde içinde bulunduğu kalmışlığa dikkat çekmek için “Derdê Girân/Büyük Dert”⁵³ ismiyle bir başlık açarak konuyu değerlendirmiştir. Şoşikî, Müslümanların bu halde olmasının nedeninin dinlerinden değil kendi hatalarından kaynaklandığı,⁵⁴ dinlerinin ilkelerine sarıldıklarında dünya ve ahiret mutluluğunu elde edeceklerini,⁵⁵ bir an önce bu dağınıklıktan kurtulup birlikte hareket etmelerinin gerekliliğini sıklıkla ifade etmiştir. Bu anlamda acilen özlere dönerek bozulan sosyal dengeyi düzeltmelerini, aileyi tekrar sağlam temeller üzerine bina etmelerini, dünyayı iyi okumalarını ve düşmanlarına devrettikleri bilim ve teknik bayrağını onlardan devralmalarını ısrarla istemektedir.⁵⁶ Şoşikî, dünyayı iyi okumaları çerçevesinde Yahûdî ve Hıristiyanları iyi tanımaları gerektiğini, başta Filistin ve Ortadoğu olmak üzere

⁵² Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/370; 6/ 377, 388, 525, 553.

⁵³ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 2/446.

⁵⁴ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 2/192.

⁵⁵ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/654

⁵⁶ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/139-140.

Müslümanlara yapılan zulümlerin odağında Yahûdîlerin olduğunu,⁵⁷ onlara karşı yapılacak cihadın silahtan çok ilim ve teknikle yapılması gerektiğini⁵⁸ vurgulamaktadır.

2.10. Nura Qelban Tefsirinde Tasavvufi Tefsir

Tasavvuf'un en önemli konusu, sûfilere Allah'tan aldıklarını söyledikleri ve işârî tefsirin de bir nevi kaynağı kabul edilen bâtın ilmidir. Onlara göre ilim, zâhir ve bâtın diye iki kısma ayrılmaktadır. Allah, bâtını/gizli ilimleri keşf ve ilham yoluyla sûfilere bahşetmiştir. Onlar bu bilgiler sayesinde diğer âlimlerin bilmediği bilgilere sahip olduklarını iddia etmektedirler. Mela Muhammed Şoşikî, sûfilere bu görüşlerine katılmadığını belirterek bu argümanlarını desteklemek için kullandıkları bir kısım âyet ve hadislerin yanlış anlaşıldığını ortaya koymuştur.⁵⁹ Şoşikî'nin tefsir çalışmasında tasavvuf ve işârî tefsir kapsamında bir işârî te'vil ve yoruma rastlanmamaktadır. Ancak günümüzdeki tasavvuf ve tarikata mesafeli olduğunu ifade eden eleştirilere yer yer rastlanmaktadır. Özellikle Kürtler arasında etkili olan tarikatların yozlaştığını, insanların dini duygularını istismar ederek dünyevileştiklerini⁶⁰ belirtmektedir. Bu çerçevede bazı âyetlerin tefsirinde yozlaşan bu yapıların, dini kendi emellerine alet eden Yahûdî ve Hıristiyanlara benzediklerini⁶¹ defalarca belirtmektedir. Onlara gittikleri bu yoldan bir an önce dönerek tövbe etmelerini tavsiye eden Şoşikî, tasavvufun özünün zühd olduğunu, ancak günümüzdeki şeyhlerin yaşadıkları zengin hayatın zühd ile çeliştiğini, Müslümanların bunları tanıma noktasında daha dikkatli olması gerektiğini zikretmektedir. Adeta kuluçka makinesine dönüştürdükleri kerâmetlere kanmamak gerektiğini belirtmektedir.⁶²

2.11. Nura Qelban Tefsirinde Kürt Dili

Şoşikî'nin Kürtçe tefsiri, Kürt dili açısından çok zengin bir çalışmadır.⁶³ Ülkemizde günümüze kadar yazılan en geniş Kürtçe eserdir. Altı cilt ve yaklaşık 4000 sayfadan oluşan hacmine rağmen dili çok akıcı ve sadedir. Kolay, anlaşılır olmasının yanında kelime ve kavramların kullanımı bakımından da gayet başarılı bir eserdir. Bununla birlikte dinî bir metin olmasına rağmen Şoşikî'nin hem eski hem de çağdaş sözcük ve kavramları ustaca kullanışı takdire şayandır. Dahası Kürtçe dil mantığı ve inceliklerini tefsirinin cümlelerine yansıtmaktadır. Zira

⁵⁷ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/83.

⁵⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 4/386.

⁵⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/81-82.

⁶⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 6/397.

⁶¹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/419.

⁶² Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/186.

⁶³ Hayreddin Kızıl, "Çavkanîyên Ji Çanda Kurdî di Nûra Qelban de/Nura Qelban'da Kürt Kültürü Kaynakları", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10/2 (Mayıs 2018), 579.

Şoşikî, tefsirinde çok akıcı, duru ve güzel bir Kürtçe kullanmıştır.⁶⁴ Kürtçe deyim⁶⁵ ve atasözleri⁶⁶ kullanımında, kelime türetme ve karmaşık cümle yapıları kullanmada oldukça başarılıdır. Bir Kur'ân tefsiri olmasından ötürü yoğun olarak Arapça kelime ve kavramların kullanılmasına rağmen kelime ve kavramların birbiriyle ilişkisi, cümle yapısı ve sentaksı tamamen Kürtçedir. Bunların dışında Şoşikî'nin tefsiri, Kürtçe kaynaklar açısından da çok zengindir. Çünkü içerisinde hem klasik hem de sözlü edebiyat ve kültürden çok fazla örnekler barındırmaktadır. Müfessir Şoşikî, tefsirinde Kürtçe şiirleri de kullanmaktadır. Kullandığı bu şiirlerin bir kısmı, Kürt şâirlerin şiirleri iken bir kısmı Arapça⁶⁷ ve Farsça⁶⁸ şiirlerin tercümeleridir. Tefsirinde atıf yaptığı Kürt şâirler, Melayê Cizîrî (öl. 1050/1640)⁶⁹, Feqiyê Teyran (öl. 1071/1660)⁷⁰, Şeyh Ahmedî Hanî (öl. 1119/1707)⁷¹ ve Mela Halil Siirdî (öl. 1750/1843)'dir.⁷² En ilgi çekici yönlerinden biri de müellifin Kürtçenin ruhu ve mantığıyla ahenk içinde olan yeni kavramlar, kelimeler türetmesidir. Bu anlamda nahiv, sarf, fıkıh, kelâm ve tasavvuf ilimlerinde Arapça kullanılan bazı kavramları başarılı bir şekilde Kürtçeye kazandırmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla eserde transkripsiyon eksikliği vardır. Ancak bu problem, bu çalışmaya özgü bir durum değildir. Çünkü Kürtçe, yazı dili olarak gelişmekte olan bir dildir.

2.12. Nura Qelban Tefsirinde Kelâmî Mulahazalar

Mela Muhammed Şoşikî, tarihi süreç içinde kelâm ilmi kabulleri olarak oluşan kelâmî bilgilere çok sıklıkla olmasa da tefsirinde yer vermiştir. Ancak tefsirini, kelâmî bir tefsirdir dedirtecek kadar kelâmî ayrıntılara boğmamıştır. Kelâmî

⁶⁴ Yavaş, *Kurmanci Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği*, s. 23-25.

⁶⁵ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/17, 82, 268, 305, 306, 317, 411, 560; 3/510; 4/48, 244, 256, 287, 318, 392, 394, 471, 484; 5/194; 6/22, 92, 127, 192, 283, 563, 647, 683.

⁶⁶ Bu atasözlerinin geçtiği yerler için bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/44, 100, 111, 256, 529, 584, 613; 2/223, 419, 667; 3/194, 661; 4/132, 223, 255, 318, 483, 501; 6/246, 553, 643, 688, 727, 755, 839.

⁶⁷ Mesela: Arap Muhadram şâirlerinden Lebîd b. Rabîa (öl. 41/661)'nin " وفي كل شئ له آية تدل على أنه " "Di her tişteki de wi nişenek heyê* Nişan dider ku ew her yeke" şeklinde tercüme etmiştir. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/513; diğer bir Arapça Şiirde İmam Şafîi'ye nisbet edilse de Mahmud el-Werrâk (öl. 230/844) tarafından söylendiği kabul edilen

تَعْصِي الإله وَأَنْتَ تُظهِرُ حُبَّهُ هَذَا مَحَالٌ فِي الْقِيَّاسِ بَدِيعِ
لَوْ كَانَ حَيْكٌ صَادِقًا لَأَطَعْتُهُ إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعِ

Şiirini Kürtçeye çevirmiştir. bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/389.

⁶⁸ Mesela tefsirinin 3. cildi, 526 sayfasında tercümesini vermeden hâfız Şirazî'nin "Asayîşe dugesti tefsirê in duherf est.* Ba dostan telettuf, bi dûşminan medar e." şiirini kullanmaktadır. Aynı şiiri 6. cildin, 689 sayfasında Farsçasını vermeden direkt Kürtçesini şöyle vermektedir: "Asayîşa dinyayê bi maneya van her dupeyvan e: Bî dostan re bi nezaket û nermahî xeber bide, bi dijminan re îdare bike, li qehrê siwar nebe./Dünya asayîşinin anlamı iki kelimedir.* Dostlarına Nezaketli, yumuşak davran. Düşmanlarını idare et, öfkeyle hareket etme."

⁶⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 5/38.

⁷⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 4/480.

⁷¹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 6/380.

⁷² Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 6/349.

mülâhazalarına dair verdiği bilgilerin çoğunu klasik tefsirlerden yapılan alıntılar oluşturmaktadır. Kelâmî değerlendirmelerin alıntı yapıldığı tefsirlerin başında Râzî, Beyzâvî, Zâmahşerî ve Kurtubî tefsirleri yer almaktadır. Yaptığımız okuma ve araştırma neticesinde Şoşikî'nin tefsirinde kelâm ilmi kaynaklarından bir kaynak olduğuna rastlanmamıştır. Verdiği kelâmî bilgilerden anladığımız kadarıyla kendini ehl-i sünnet ve'l-cemaât olarak kodlayarak yer yer diğer fırkaları eleştirmektedir. Bazen de bilgileri tarafsız olarak vererek tercihte bulunmamaktadır.⁷³ Ancak doğru bilginin sadece Allah katında olduğunu belirtmeden de geçmemektedir. Tefsirinde yer yer Şîâ, Cebriyye ve Kaderiyye gibi eski, Kâdiyânîlik⁷⁴ gibi yeni fırkalara atıf yaparak onların görüşlerini eleştirmektedir. Ayrıca materyalizm, sosyalizm,⁷⁵ Darwinizm,⁷⁶ komünizm ve kapitalizm⁷⁷ gibi felsefî düşüncelere de değinerek bu akımların insanlığa verdikleri zararları açıklayarak eleştirmektedir. Ayrıca Hıristiyan mezhepleri⁷⁸ ve İncillerin kaynaklarını⁷⁹ geniş bir şekilde ele alması yanında Hinduizm, Brahmanizm ve diğer Uzakdoğu dinlerine⁸⁰ kısaca değinmiştir.

2.13. Nura Qelban Tefsirinde Nâsîh-Mensûh

Mela Muhammed Şoşikî, Kur'ân'da neshin varlığını kabul etmektedir. Bakara sûresi 106. âyetin tefsir bölümüne "İsbatkirina nesxê ya hin hukmên şer'i/Bazı şer'î hükümlerin neshedildiğinin ispatı"⁸¹ başlığını koymuştur. Burada verdiği bilgiler çerçevesinde neshin iki çeşidi olduğunu, birinin İslam'ın diğer dinleri nesh etmesi,⁸² ikincisinin İslam'ın kendi içindeki bir hükmün, sonradan gelen bir delille kaldırılması şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁸³ Ayrıca nesh ve tedricilik arasında bir ilişki söz konusu olduğunu belirterek "şayet Kur'ân 23 yılda değil de bir defada inmiş olsaydı, ilk muhataplarının onu kabul etmesi ve uygulaması zorlaşacaktı, böylece Kur'ân'ın yirmi üç yıl zarfında peyderpey inmesi dinin kabul ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır" şeklinde düşüncelerini ifade etmektedir.⁸⁴ Şoşikî, prensip olarak neshi kabul etmekle beraber âyetlerin

⁷³ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/170.

⁷⁴ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/420.

⁷⁵ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/182.

⁷⁶ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 4/229.

⁷⁷ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 4/484.

⁷⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/33.

⁷⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 3/660.

⁸⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 2/612.

⁸¹ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/141.

⁸² Bu hususta bk. Şükrü Aydın, "Ebu Müslim Muhammed Bahr el-İsfahani ve Tefsiri", *YYÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Bahar 2012), 144; a.mlf. "Çağları Aşan Yorumlarıyla Ebu Müslim el-İsfahani", *Kur'an ve Yorumu (İlk Üç Yüz Yıl)*, ed. Halil Rahman Açar (Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2018), 2/107.

⁸³ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/142.

⁸⁴ Şoşikî, *Tefsira Qur'anê*, 1/143.

neshedilmeden anlaşılacak şekilde yorumlanmasını öncelemektedir.⁸⁵ Bu tercihinin bir sonucu olarak tefsirinde yoğun bir nâsîh-mensûh kullanımı söz konusu değildir.

2.14. Nura Qelban Tefsirinin Kaynakları

Bilindiği üzere günümüzde yazılacak bir tefsirin, kendinden önceki kaynaklardan müstağnî kalınarak yazılması çok zordur. Müfessir Şoşikî, bu gerçeğin farkında olan birisi olarak otuz beşi tefsir, çoğu tarih kitabı olan on adetten fazla kaynaktan ve hangi kitaplarından alıntı yaptığını belirtmeden sadece yazarların isimlerini verdiği bazı kaynaklardan alıntı yapmıştır. Şoşikî, tefsir çalışmasında istifâde ettiği kaynakları, çoğu yerde açıkça zikretmiştir. Yetiştigi medrese geleneğinde kaynaklara atıf yapma metoduna göre çoğunlukla dipnot kullanmadan⁸⁶ metin içinde sayfa ve cilt numarası vermeksizin kaynağın müellifine atıfta bulunarak “falan müfessir şöyle demiştir” veya “falan âlim şöyle demiştir” şeklinde atıf yapmaktadır. Şoşikî, rivâyet-dirâyet, klasik-modern ayırımı yapmadan ehl-i sünnet tefsirlerinin çoğundan istifâde etmiştir. Bazı tefsirleri -Savî ve Hâzin- bazı ciltlerde (5 ve 6. ciltler) sıklıkla kullanırken bazı tefsirleri –Razî ve Zuhaylî- bütün çalışma boyunca kullanmıştır. Şiâ veya diğer fırka tefsirlerinden istifade ettiğine rastlanmamıştır. Tespit ettiğimiz tefsir kaynaklarının hepsi Arapça tefsirlerdir. Türkçe ve Kürtçe tefsirlere atıf yaptığına rastlanılmamıştır. Tefsirini yazdığı dönemde basılmış olan onlarca Kürtçe tefsir olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu kaynaklardan istifade etmemiş olması bir eksiklik olarak görünmektedir. Şoşikî, Tevrat⁸⁷ ve İncil’lerden Matta⁸⁸, Yuhanna⁸⁹ ve Barnaba⁹⁰ İncil’leri, Fransız sosyolog ve antropolog Gustave Le Bon (öl. 1931)⁹¹ gibi kaynaklardan da yer yer alıntı yapmıştır.

⁸⁵ Örneğin birçok müfessir, Bakara sûresinin 284. âyeti, hemen akabinde gelen 286. âyetle neshedildiğini kabul ederler. Nitekim rivâyetlere göre 284. âyet indiğinde onunla gereği gibi âmel etmenin imkânsızlığını belirterek durumu efendimize soran ashâb’ın efendimizden bir çözüm beklemesi üzerine gelen son iki âyette müminlere yakışanın iman ve itaat etmeleri olduğu belirtildikten sonra Allah, kulunu gücü nispetinde sorumlu tuttuğunu zikretmektedir. Şoşikî, Kalpte oluşan vesvese ve kötü düşüncelerin eyleme dönüşmediği müddetçe hesaba konu olmayacağı müfessirlerce söylendiğini belirttiikten sonra şu bilgilere yer vermektedir: “...ancak benim âyetten anladığım kadarıyla; kişinin nefsinde başkasına karşı oluşan kin, düşmanlık, yalancı şahitlik veya insan öldürme kastı gibi kesin niyetlerden hesaba çekileceğidir. Allah doğrusunu daha iyi bilir.” bk. Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/352

⁸⁶ Tefsirin bazı yerlerinde az da olsa dipnot kullanılmıştır. Bu dipnotların, müfessir Şoşikî tarafından mı yoksa bu çalışmayı Arapça’dan Latinize eden Mehmet Seyhan veya yayınevi tarafından mı yapıldığını tespit edemedik.

⁸⁷ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 6/465.

⁸⁸ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/672; 2/ 91.

⁸⁹ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 2/91; 6/465.

⁹⁰ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 3/652.

⁹¹ Şoşikî, *Tefsira Qur’anê*, 1/262.

SONUÇ

Aslen Siirtli olan Mela Muhammed Şoşikî, 1931 yılında Kuzey Irak'ın Zaho kasabasında dünyaya gelmiştir. Dindar bir ailede ve yetim olarak büyüyen Şoşikî, küçük yaşta medrese eğitimine başlamıştır. Medrese dışında bir eğitim alamayan Şoşikî, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan birkaç medresede eğitim gördükten sonra Ağrı ilinde bulunan bir medreseden icâzet almıştır. Hemen sonra Ağrı'nın Şoşik köyünde hem imam-hatiplik hem de müderrislik yapmıştır. 1991 senesinden sonra yerleştiği Bursa ilinde ikamet etmektedir. Bu tarihten itibaren bütün ömrünü eser yazmaya ayıran Şoşikî, şimdiye kadar bir kısmı yayınlanmış, bir kısmı henüz yayınlanmamış eserler yazmıştır.

Mela Muhammed'in ilk yazdığı eser, Kürtçe yazdığı *Tefsira Qur'anê Nûra Qelban* adlı çalışmasıdır. Altı (6) cilt olarak Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesiyle hazırlanan çalışma, 2010-2014 yılları arasında farklı zamanlarda tek ciltler şeklinde basılmıştır. Günümüze kadar ülkemizde yazılan en kapsamlı Kürtçe eser olan bu çalışma, Kürt dili açısından oldukça zengin bir çalışmadır. Yaklaşık 4000 sayfadan oluşan hacmine rağmen dili çok basit ve sadedir. Şoşikî, tefsirinde çok akıcı, duru ve güzel bir Kürtçe kullanmıştır. Muhammed Şoşikî, ahirette amel defterinde sâlih bir amel olacağını umduğu bu çalışmasını Kürtçe olarak yazmasına neden olarak ülkemizde Kürt dilinde İslâm dininin şiâr ve mukaddesâtını açıklayan Kürtçe eserlerin yeterli olmamasını göstermiştir. Kürtçe okuyabilen herkesin istifâde etmesi gayesiyle yazılan bu çalışmanın, dili kolay ve anlaşılır olmasından dolayı eline alıp okuyacak herkesin rahatlıkla faydalanacağı bir eser olduğu kanaatindeyiz.

Muhammed Şoşikî'nin Kürtçe tefsir çalışmasını, Kur'ân ilimleri açısından değerlendirdiğimizde, girişte kısmen ulûmu'l-Kur'ân konularına değinildiği, azımsanmayacak miktarda mukâyeseli fıkıh bilgilerine yer verildiği, az da olsa bilimsel verilerin kullanıldığı, Arap dili kapsamında filolojik değerlendirmelere boğulmadığı, önemli miktarda esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerine yer verildiği, müteşâbih âyetlerin tefsirinde bazen selef bazen halef metodunun uygulandığı, az miktarda isrâiliyât barındırdığı, azımsanmayacak miktarda rivâyet malzemesi barındırsa da dirâyet ağırlıklı bir tefsir olduğu, işârî tefsir örneklerine rastlanmadığı görülmüştür. Müslümanların güncel problemlerine değinerek içinde buldukları perişanlığı derinden hissettiğini belirten Şoşikî'nin, kendisini ehl-i sünnet çizgisinde kabul ederek itikâdî konuları tefsir ettiği, temel olarak neshi kabul etmesine rağmen âyetleri nesh edilmemiş şekilde tefsir etmeyi öncelendiği ve daha önce yazılmış klasik ve modern birçok tefsiri kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aydın, Şükrü. “Çağları Aşan Yorumlarıyla Ebu Müslim el-İsfahani”. *Kur’an ve Yorumu (İlk Üç Yüz Yıl)*, ed. Halil Rahman Açar. 2/103-122. Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2018.
- Aydın, Şükrü. “Ebu Müslim Muhammed Bahr el-İsfahani ve Tefsiri”. *YYÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (Bahar 2012), 133-164.
- Aygün, Abdullah. “Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayırımının Sorunları”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015), 141-160.
- Baran, İlhan. “Kürtlerin İslam’a Girişi”. *Kürtler (Toplum ve Din)*. ed. Adnan Demircan vd. 2/209-232. İstanbul: Nida Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Berzençî, Terife Ahmed Osman. İshâmatu ‘ulemâ’l-Ekrâd fî binâ’l-hedâretî’l-İslâmiyye hilâle’l-karneynî’s-sâb’î ve’s-sâmini’l-hicriyye (el-Ulûmu’n-Nazariyye). Lübnan-Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2010.
- Doskî, Tahsin İbrahim. “Mezhebu’l-imâmî’s-Şâfiî ve’l-Kurd”. “İmâm Şâfiî Mezhebî ve Kürtler”. çev. Hidayet Zertürk. *Gelenekselci ve Modernist Paradigma Kısacasında İmam Şâfiî*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Mustafa Özağaç. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- el-Hesniyânî, Salih Şeyho Resûl. ‘Ulemâu’l-Kurdî ve Kurdîstân. Duhok: Hawar Yayınları, 2012.
- Îzdî, Muhammed vd.. “Menâhicu tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ‘inde ‘ulemâ’l-Kurd hilale’l-karnî’r-rab’î aşere li’l-hicri”. *Âfâku’l-hadaretul’l-İslâmiyye akademitu’l-‘ulûmi’l-insaniyye, ve’-d-dirâsâtu’s-sakafiyye* 21/1 (1439/2017), 23-51.
- Karagöz, Mustafa. “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”. *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Kızıl, Hayreddin. “Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî di Nûra Qelban de/Nura Qelban’da Kürt Kültürü Kaynakları”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mayıs 2018), 578-597.
- Mirza, Ahmed Mirza. *İntişâru’l-İslâm fî Kûrdîstân*. Irak-Erbil: Mektebetü’t-Tefsîr, 2016.
- Muhammed, Ahmed Kasım Abdurrahman. *Cuhûdu’l-‘ulemâ’l-Kurd fî’t-tefsîr fî’l-asri’l-hadîs*. Irak-Erbil: Daru’l-Facr, 2016.
- Özdaş, Haşim. “Kürtlerde Arapça Tefsir Çalışmaları”. 3. *Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mehmet Akbaş vd.. 113-134. Mardin: Kadim Akademi Yayınları, 2017.
- Özdaş, Haşim. *Kürtçe Meallerde Tercüme Sorunu Meala Firûz Şerha Qur’ana Pîroz Örneği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Özdaş, Haşim. “Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmanci Örneği)”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2016), 340-357.
- Şoşikî, Mela Muhammed. *Tefsira Qur’anê Nûra Qelbân*. İstanbul: Nübihar Yayınları, 2010-2014.
- Yavaş, Mehmet. *Kurmanci Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zeki Beg, Muhammed Emin. *Hülâsetu tarihu’l-Kûrd ve’l-Kûrdîstân*. çev. Muhammed Ali Avni. Kahire: Matbaatu’s-Saade, 1936.